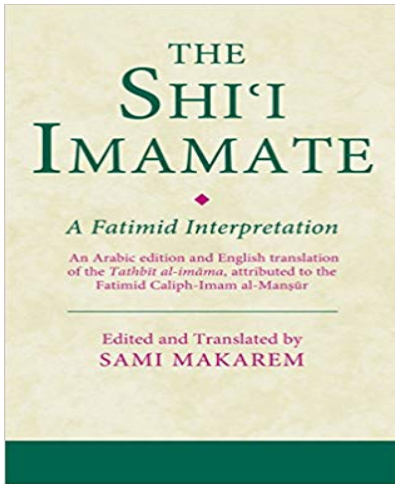

Makale Bilgisi /Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirme/Book Review
Geliş Tarihi /Received: 13.02.2019
Kabul Tarihi /Accepted: 26.02.2019

Imam al-Mansûr. *The Shi'i Imamate A Fatimid Interpretation, An Arabic edition and English translation of the Tathbît al-imâma, attributed to the Fatimid Caliph-Imam al-Mansûr. Ed. Sami Makarem. London. 2013. xiii, 129, 128 pp.**

Betül YURTALAN**

19. yüzyıldan itibaren Şii metinlerin el yazmalarını bulmaya ve bunlar üzerinde çalışma yapmaya yönelik yoğun bir akademik faaliyet yürütülmektedir. Şia'nın ikinci büyük kolu olarak kabul edilen İsmâililiğe dair araştırmalar da bu dönemde hız kazanmıştır. Yemen, Suriye, İran, Orta Asya, Afganistan ve Güney Asya'da çok sayıda koleksiyonda korunmuş olan el yazmaları keşfedilmiş, bu eserler incelenerek geniş bir araştırma alanı oluşmuştur. Farklı bölgelerden yeni İsmâilî metinler sürekli olarak keşfedilmekte ve yayınlanmaktadır. İsmâilîlerin de kendi miraslarını inceleme konusundaki çabaları dikkate değerdir. Nizârî İsmâilîlerinin 49. ve günümüzdeki imamı 4. Kerim Ağa Han, 1977'de Londra'da İsmâilî Araştırmaları Enstitüsünü kurmuştur. Enstitünün kütüphanesi çeşitli koleksiyonlara ev sahipliği yapmaktadır ve Batıdaki en büyük İsmâilî el yazmaları derlemesini barındırmaktadır.¹

* Bu tanıtım, TÜBİTAK "2214/A -Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı" kapsamında George Mason University'de gerçekleştirilen çalışmalar esnasında hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, betulyurtalan@hitit.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3594-8427>

¹ İsmâilî araştırmalardaki gelişim süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, trc. Ahmet Fehmi Yıldırım (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 39-42.

Bu enstitü, yaptığı araştırma ve yayınlarla birlikte İsmâîli kaynakların araştırmacılara ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Yazma eserlerin yayınlanmasının yanı sıra İngilizceye çevrilmesiyle metinlerin geniş bir kitleye ulaştığı söylenebilir. Enstitüde sürdürülen iki önemli yayın serisine özellikle dikkat çekmek faydalı olacaktır. Bunlardan biri, genelde İsmâîlilikle özelde de İsmâîli müellifler ve kaynaklarla ilgili yapılan çalışmaları içeren “İsmâîli Miras Serisi (*Ismaili Heritage Series*)”dir ve 14 eserden oluşmaktadır. Diğeri ise, klasik metinlerin Arapça veya Farsça aslı, çevirisi ya da her ikisinden oluşan eserlerin yer aldığı “İsmâîli Metinler ve Çeviriler Serisi (*Ismaili Texts and Translations Series*)”dir ve 24 eserden oluşmaktadır. Bununla birlikte farklı seriler de bulunmakta ve bunlar dışında müstakil çalışmalar yayınlanmaktadır.²

İsmâîli Araştırmaları Enstitüsü, 2013 yılında üçüncü Fâtımî Halifesi el-Mansûr-Billâh el-Fâtımî'ye (334-341/946-953) nispet edilen *Tesbîtu'l İmâme*'nin Arapça nüshasını ve İngilizce çevirisini birlikte yayınlamıştır. Değerlendirmesini yapacağımız bu eserin el-Mansûr'a aidiyetine dair birtakım işaretler, halifenin muasırı bazı kaynaklarda yer almaktadır. Kâdî Nu'mân (ö. 363/974), *De'â'imü'l-İslâm* adlı eserinde ona ait imâmetle ilgili bir eserin varlığından bahsetmiştir.³ El-Mansûr'un oğlu ve dördüncü Fâtımî halifesi el-Muiz-Lidinillâh (341-365/953-975), el-Mansûr'a ait *Kitâbu'l İmâme* adlı bir esere atıf yapmıştır.⁴ Bu veriler eserin el-Mansûr-Billâh'a ait olma ihtimalini güçlendirmektedir.

İlk kez yayınlanmakta olan *Tesbîtu'l İmâme*, oldukça erken dönemden bir metin olmasının yanı sıra Fâtımîlerin imam olarak kabul ettiği birine ait olması itibarıyla da önemlidir. Bu esere ilk işaret eden araştırmacı, 2003 yılında eserin yazma nüshasına dayanarak tanıtım mahiyetinde “A Treatise on the Imamate of the Fâtımîd Caliph al-Mansûr Bi-Allah” adlı bir yazı kaleme alan Wilfred Madelung olmuştur.⁵ Eserin tahkiki ve İngilizce çevirisi ise bu yazıdan on sene sonra, 2012'de vefat ederek çalışmanın son halini göremeyen Dürzi araştırmacı Sami Makarem tarafından yapılmıştır.

Tesbîtu'l İmâme'nin 1892 ve 1911 yıllarında istinsah edilmiş, yani oldukça yeni bir döneme ait olan iki yazma nüshası bulunmaktadır ve her ikisi de İsmâîli Araştırmaları Enstitüsü koleksiyonuna aittir. Makarem'in giriş yazısında belirttiğine göre, bu nüshalardan ilki birtakım gramer hataları ve müstensihinin dikkatsizliğinden kaynaklanan bazı kelime, cümle ya da ibare eksiklikleri barındırmaktadır. Ayrıca bu

² Enstitü'nün 2018 yılına ait yayın kataloğuna ulaşmak için bkz. The Institute of Ismaili Studies, “Publication Catalogue”, erişim: 1 Şubat 2019, <https://iis.ac.uk/sites/default/files/iis-darp-publication-catalogue-2018.pdf>.

³ Kâdî Nu'mân b. Muhammed (ö. 363/974), *De'â'imü'l-İslâm ve zikrû'l-helâl ve'l-harâm ve'l-kadâyâ ve'l-ahkâm 'an ehli beyti Resûlillâh 'aleyhi ve 'aleyhim efdalü's-salât*, nşr. Âsaf Ali Asgar Feyzî (Kahire: Daru'l Maarif, 1963), 1: 38.

⁴ Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu'l-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, thk. Habib el-Fakî-İbrâhim Şebbûh-Muhammed el-Ya'levî (Tunus, 1978), 315. Krş. Ali Avcu, “Fâtımî İmamet Anlayışında Değişim Süreci”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Haziran, 2011): 161-162.

⁵ Wilfred Madelung, “A Treatise on the Imamate of the Fâtımîd Caliph al-Mansûr Bi-Allah”, *Texts, Documents, and Artefacts: Islamic Studies in Honour of D. S. Richards*, ed. Chase F. Robinson (Leiden ve Boston: Brill, 2003), 69-77.

nüshada el-Mansûr, yanlış bir şekilde 4. Halife el-Muiz'in babası değil de oğlu olarak tanıtılmıştır. Bu nüshanın müstensihinin kim olduğu bilinmemekle birlikte İsmâîlî olduğu anlaşılmaktadır. Daha yeni olan nüshanın müstensihi ise Ahmed Ali b. Molla Yusuf Ali'dir ve İsmâîlî olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüshada da gramer hataları bulunmakta, kelime ve cümle eksiklikleri yer almaktadır. Müstensih, kitabın müellifi olarak ise el-Mansûr-Billâh yerine yanlış bir şekilde el-Mansûr-Binasrallâh ismine yer vermiştir. Makarem, ikinci nüshanın diğerine kıyasla daha güvenilir olduğu kanaatindedir. (ss. 9-10)

El-Mansûr-Billâh, Ubeydullah el-Mehdi (297-322/910-934) ve el-Kâim-Biemrillâh el-Fâtîmî'den (322-334/934-946) sonraki üçüncü Fâtîmî imamıdır. El-Mansûr'un yedi yıllık hilafet dönemi daha ziyade iç ve dış karışıklıklara son verme çabasıyla geçmiştir. Bu noktada onun en büyük başarısı, 316/928'de Fâtîmî aleyhtarı propagandalarla, 332/943'te ise bilfiil başlamış olan Hâricî Ebû Yezîd en-Nükkârî isyanını 336/947 yılında tam anlamıyla sonlandırmış olmasıdır. Henüz halife olmadan önce babası tarafından bu isyanı bastırmak için görevlendirilen el-Mansûr, mücadeleyi aksamadan yürütebilmek adına babası el-Kâim-Biemrillâh'ın 334/946'daki ölümünü yaklaşık 2 sene saklamış ve isyanı bastırdıktan sonra 336/947 yılında hilafetini resmen ilan etmiştir. Daha ziyade devletin bütünlüğünü sağlamakla uğraşan el-Mansûr-Billâh, Fâtîmîlerin sonraki süreçte hızla gelişmeleri için de bir nevi ortam sağlamıştır.⁶

El-Mansûr-Billâh, çoğunluğunu Mâlikîlerin oluşturduğu Sünnî halktan destek alma ihtiyacının da etkisiyle Mâlikî ulemaya bazı haklar tanımıştır. Meşhur İsmâîlî alim Kâdî Nu'mân'ı (ö. 363/974) kendi kurduğu ve hilafetin merkezi yaptığı Mansûriyye'e başkadı tayin ederken, Kayravan'da Mâlikî bir alime Kâdîlik görevi vermiştir.⁷ El-Mansûr'un Hâricî isyanını bastırıp karışıklıkları gidermesi de geniş bir kesimi memnun etmiş gözükmektedir. Nitekim Mâlikî şair el-Fezârî (ö. 345/956), el-Mansûr'un bu başarısını kutlamak adına onun için, *el-Kasidetü'l-fezâriyye fî medhi'l-halîfeti'l-Fâtîmî el-Manşûr* adında bir kaside yazmıştır.⁸ Tüm bu nedenlerle el-Mansûr-Billâh, diğer Fâtîmî

⁶ Bkz. El-Makrizî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442), *İtti'azu'l-hunefa bi ahbari'l-eimmeti'l-Fâtîmîyyin el-hulefa*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (1996), 1: 88-92; F. Dachraoui, "al-Manşûr-Billâh", *Encyclopedia of Islam*, ed. C. E. Bosworth, 2. Baskı (Leiden: E. J. Brill, 1991), 6: 434-435; Kâsım Abduh Kâsım, "Mânsur el-Fâtîmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 28: 8-9. Ebû Yezîd en-Nükkârî isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. el-Makrizî, *İtti'azu'l-hunefa*, 1: 75-87.

⁷ Madelung, "A Treatise on the Imamate of the Fâtîmid Caliph al-Mansûr Bi-Allah", 69.

⁸ El-Fezârî, Ebu'l-Kâsım Muhammed (ö. 345/956), *el-Kasidetü'l-fezâriyye fî medhi'l-halîfeti'l-Fâtîmî el-Manşûr*, nşr. Mustafa ez-Zemerli, (Beirut, 1995). Bunun yanı sıra El-Fezârî'nin Fâtîmî

halifelere kıyasla, Sünnî kesim tarafından daha olumlu şekilde bahsedilen bir kimse olmuştur.⁹ Bu politikasının yanı sıra el-Mansûr, Makarem'in de belirttiği gibi, Sünnî imâmet teorisini eleştirmeyi gerekli görmüş ve buna yönelik bir eser kaleme almaktan geri durmamıştır. (s. 3)

Genel anlamda Şiilikte olduğu gibi, İsmâîlî öğretinin merkezinde imâmet anlayışı yer almaktadır. Bu nedenle imâmet meselesi İsmâîlîlerin ortaya koydukları eserlerde ele alınan bir konu olmuştur. Ancak el-Mansûr'un *Tesbitu'l İmame'sinin*, İsmâîlî gelenekte müstakil olarak imâmet bahsini merkeze alan ilk eser olduğu söylenebilir. Ardından 5./10. yüzyılın başlarında, muasır üç ayrı dâî imâmetle ilgili eser ortaya koymuştur. Bunlar; Ahmed b. İbrahim en-Nisâbüri'nin *Kitabu isbatu'l-imame* adlı eseri, Hamîduddin el-Kirmânî'nin (ö. 411/1020'den sonra) *el-Mesâbih fi isbatil-imâme'si* ve Ebu'l Fevâris'in *Risale fi'l-İmame'sidir*. Böylece 4./10. asır ve 5./11. asrın başlarında İsmâîlî imâmet literatürü ortaya çıkmıştır.

El-Mansûr'un söz konusu eseri imâmetle ilgili farklı konular üzerine sorulan sorular ve cevaplarından oluşmaktadır. El-Mansûr, eserinin mukaddimesinde kendisine Hz. Ali'nin imâmetinin ispatının sorulduğunu ve bunu rivayetlerden önce delilleriyle ortaya koymak gerektiğini ifade etmiştir. (s. 1) Ele alınan konulardan Sünnîlere karşı ve onların eleştirilerine cevap verecek şekilde eserini oluşturduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ El-Mansûr bu anlamda öncelikle imamın tayini hususunu ele almış, bunun nass ile tayin mi yoksa rey ile mi olduğu üzerinde durmuştur. El-Mansûr'un eserinin büyük bir bölümünün Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetinin câiz olmadığı hususuna ayrıldığı söylenebilir.

El-Mansûr, imamın reyle belirleneceği iddialarına karşı çıktığı gibi, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in ya da Allah'ın işaretiyle imam olduğuna dair iddiaları da eleştirmiştir. Bu noktada onun bu iki halifenin hilafetini savunanların gerekçelerine cevap verdiği de görülmektedir. Örneğin, Hz. Peygamber'in namaz kıldırmadığı zamanlarda Hz. Ebû Bekir'i imam kılması gibi Sünnî gelenekte Ebû Bekir'in hilafetinin temel gerekçelerden biri olarak sunulan hususlara değinmiş ve bu durumun onun imam olarak tayin edildiği anlamına gelemeyeceğini ifade etmiştir. El-Mansûr, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in kendi hilafetleriyle ilgili sözlerine yer vererek bu eleştirilerini temellendirmiştir. (ss. 2-23) Bu konuyla alakalı olarak mefdûlün imâmetinin caiz olmayacağı da eserde ele alınan konulardandır. El-Mansûr'a göre, efdal varken mefdûlün imâmeti câiz değildir. Allah, faziletli olanın mefdûl tarafından yönetilmesine izin vermez. El-Mansûr,

karşıtı yazılarının olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bkz. Farhad Daftary, *Ismaili Literature: A Bibliography of Sources and Studies*, (Londra ve New York: I.B.Tauris, 2004), 176.

⁹ Madelung, "A Treatise on the Imamate of the Fâtûmid Caliph al-Mansûr Bi-Allah", 70.

¹⁰ Madelung, eserin muhatap kitlesinin Fâtûmî imâmet öğretilerine karşı çıkan Sünnî, özellikle de Mâlikî ulema olduğu kanaatindedir. bkz. Madelung, "A Treatise on the Imamate of the Fâtûmid Caliph al-Mansûr Bi-Allah", 72.

Hız. Ebû Bekir ve Ömer'in devirlerinin en faziletlisi olmadığı fikri üzerinden onların imâmetinin geçersizliğine işaret etmiştir. (ss. 31-38)

Eserde dikkat çeken bir nokta ise el-Mansûr'un, birden çok yerde, Hız. Ebû Bekir ve Ömer'in yaygın lakapları *es-Sıddık* ve *el-Fârûk*'a yer vermiş olmasıdır. (ss. 103, 105) Onların hilafetini kabul etmeyen Şii'ler bu lakapları kullanmazlarken, el-Mansûr'un ironik bir biçimde bu lakaplara yer verdiği görülmektedir. El-Mansûr, onların bu lakaplara uygun olmadıklarını vurgulamak için özellikle kullanmayı tercih etmiştir. (s. 2) Hız. Ali'nin imam tayin edilmiş olduğunu ortaya koyduktan sonra bu şartlarda Hız. Ebû Bekir ve Ömer'in bu imâmeti nasıl olup da kabul etmediğini sorgulayan el-Mansûr, onların *es-Sıddık* ve *el-Fârûk* olarak nitelendirilmelerini yanlış bulmaktadır. (s. 105)

El-Mansûr'un eserinde üzerinde durduğu hususlardan bir diğeri, imamın tayininin gerekliliğidir. O, genel Şii anlayışa uygun olarak, imâmetin nass ile bildirilmesinin zorunluluğunu ve bu nass üzerinde icmân olmayışının onu iptal etmediğini vurgulamıştır. El-Mansûr'un anlayışına göre, imamın nass ile ve Hız. Peygamber'in tayini ile belirlenmesi esas olduğundan seçimle imamın belirlenmesi mümkün değildir. Ayrıca el-Mansûr'a göre, peygambere itaatın farz oluşu gibi tayin edilen bu imama uymak da farzdır. Ulu'l emre itaat emri de bunu ortaya koymaktadır. (ss. 42-60) El-Mansûr, imam ve peygamber arasındaki farklara dikkat çekmek suretiyle bu durumun, peygamberle imamı eşit kılmadığına dikkat çekmektedir. Bu farklar, Peygamberin vahiy alıyor oluşu ve imamdan fazilet anlamında üstünlüğüdür. Ayrıca Hız. Peygamber döneminde nesh mümkünken, imamların dönemi için nesh söz konusu değildir. (s. 60) Bu yolla el-Mansûr, Hız. Ali'ye dair gulât fikirlerden uzak bir anlayış ortaya koymaktadır. Öte yandan el-Mansûr'a göre, peygamber ve imamın bahsi geçen hususlar dışındaki benzerlikleri ise imama itaati zorunlu kılmaktadır. (s. 63)

El-Mansûr, ilk halifelerin imâmetinin geçersizliğini vurgularken diğer yandan Hız. Ali'nin imâmetinin vâcip olduğunu savunmaktadır. Eserinin farklı yerlerinde Hız. Ali'nin imâmetine işaret eden el-Mansûr, Hız. Peygamber'in Gadîr-Humm'da Hız. Ali'yi vasî tayin ettiğini de belirterek görüşlerini delillendirmektedir. Ona göre bu hadise herkes tarafından bilinmektedir ve kimse inkâr etmemiştir. Ancak bunu yanlış şekilde yorumlayanlar olmuştur. (s. 105) El-Mansûr, herkes tarafından kabul gören bu haberi kabul etmeyen kimselerin, tek bir şahsa yani Saîd b. Zeyd'e (ö. 51/671 [?]) dayanan ve ümmetten bazı kimselerin kabul etmediği aşere-i mübeşşere haberini kabul etmelerinin çelişkili olduğuna dikkat çekmiştir. (s. 105) El-Mansûr'a göre, bu şartlarda Hız. Ali'nin imâmetini reddetmek mümkün değildir.

El-Mansûr'un üzerinde durduğu hususlardan bir diğeri, imamla Hız. Peygamber arasındaki neseb ilişkisidir. El-Mansûr'a göre, Hız. Peygamber'e daha yakın akraba olmak imâmet için yeterli sebep değildir. Ona daha yakın olan kimse daha faziletli olmayabilir. Bu nedenle el-Mansûr'a göre, "amca imâmete layık değilken onun oğlu veya torunu ve nesli nasıl yakın olur" sorusu geçersiz olmaktadır. El-Mansûr, nesebin

önemli olduğu, bununla birlikte yakınlığın fazilet ve ismetle birlikte tamamlanması gerektiği kanaatindedir. İmam, yakın akrabalarından en faziletli olanıdır ve bu kimse mutlaka imamın oğlu olmak zorunda değildir. (ss. 92-93) Bu anlayışla birlikte el-Mansûr, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in yanı sıra Abbas'ın imâmetini savunanlara da karşı çıkmaktadır. (s. 102)

Madelung, isabetli bir biçimde, birkaç farklılık dışında el-Mansûr'un eserindeki argümanların daha ziyade kendisinden önceki dönemde ve kendi döneminde yazılmış olan İmâmî eserlere yakın olduğuna ve onlardan biri gibi okunabileceğine dikkat çekmiştir. Bu farklılıklardan biri, el-Mansûr'un, İmâmiyye'nin Hz. Hasan ve Hüseyin'den sonra imâmetin sadece babadan oğula geçtiği görüşüne karşılık, herhangi bir yakın akrabanın fazilet ve ismet sıfatlarına sahip olmak suretiyle imam olabileceği fikridir. Ayrıca İmâmiyye imâmeti Hz. Ali ile başlatırken, el-Mansûr Hz. İsa'nın vasisini örnek göstermek suretiyle Hz. Muhammed öncesi dönemden başlatmış ve İsmâilî öğretiyeye yakın durmuştur.¹¹ El-Mansûr'un eserini yazmadaki amacının, Sünnî hilafet iddialarına karşı çıkıp, Hz. Ali'nin ve onun neslinden gelen kendilerinin imâmetini savunmak olduğu ve İsmâilî imâmet teorisini açıklama niyeti olmadığı anlaşılmaktadır.

El-Mansûr, Hz. Ali'nin imâmetini ve imâmetin onun soyundan olduğunu savunmakla birlikte İsmâilîler ve Fâtımîlerle ilgili iddialara yer vermemiştir. Bilindiği üzere ilk Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî (297-322/910-934) ile birlikte İsmâilîlikte gizli davet dönemi son bulmuş ve açıktan davete geçilmiştir. Bu süreçte İsmâilî öğretilerde birtakım değişikliklere gidilmiş ve imâmet anlayışında farklılaşmalar yaşanmıştır. Bu durum eski imâmet anlayışını sürdürmeyi tercih eden Karmatîlerle Ubeydullah'ın iddialarını kabul eden Fâtımîlerin ayrışmasına sebebiyet vermiştir. Ubeydullah'ın iddiaları, eski anlayışla da uyum sağlayacak bir şekilde sokularak Fâtımî imâmet teorisi oluşmaya başlamıştır. Ancak el-Muiz (341-365/953-975) dönemine kadar Fâtımî imâmet öğretisinde karışıklıkların yaşanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu kargaşaya son verme ve Fâtımî öğretisini sistematize etme görevini ise el-Muiz üstlenmiştir.¹²

El-Mansûr'un eserinde Fâtımî imâmet anlayışı ile ilgili mevzulara girmediği ve bunları çözüme kavuşturma gayretinde olmadığı görülmektedir. Madelung, el-Mansûr'un te'vil olgusuna ve İsmâilî öğretiyeye yer vermeyişini, dedesi Ubeydullah el-Mehdî gibi davet etkinliğini sınırlandırma ve daveti yayılan aşırı iddialardan uzak tutma gayreti olarak yorumlamaktadır. Ona göre el-Mansûr, Fâtımîlerin bâtnî bilgiye sahip oluşlarını değil, hilafetin onların ilâhi hakkı olduğu hususunu öncelmiştir.¹³ El-Mansûr'un bu eserinde muhatabının imâmet öğretisindeki değişikliklerden dolayı kafası karışık olan

¹¹ Madelung, "A Treatise on the Imamate of the Fâtimid Caliph al-Mansûr Bi-Allah", 75-77.

¹² Fâtımî imâmet anlayışının gelişim süreciyle ilgili bkz. Avcu, "Fâtımî İmâmet Anlayışında Değişim Süreci", 151-171; Michael Brett, *The Rise of the Fatimids*, (Leiden: Brill, 2001), 176-218.

¹³ Madelung, "A Treatise on the Imamate of the Fâtimid Caliph al-Mansûr Bi-Allah", 77.

İsmâililer ve Fâtımî öğretisine karşı çıkan Karmatîler olmadığı açıktır. Onun davet dışı muhalifleriyle süregelen siyasi mücadelesini imâmete dair eseriyle tamamladığı düşünülebilir.